

ulomcima iz razgovora s ovim malim „velikanima“ 20. stoljeća, pa se glasovi prošlosti, koji progovaraju iz redaka knjige, mogu zaista i čuti.

Treba još napomenuti kako knjigu nije „sastavljao“ povjesničar, niti su njegovi sugovornici stručnjaci u povijesnoj znanosti, ali možemo reći da su „izučili“ povijest, povijest 20. stoljeća, nikako drugačije nego proživjevši ga – od njegova početka do kraja. S njim su se rodili, s njim su saživjeli, a s njim je većina i završila svoj život. Poznavali su, uvjetno rečeno, kraljeve, careve i sultane jednako kao i cepeline i dirizable, a čudili su se radiju i kinematografu, da bi na koncu neki čak postali piloti ili televizijske glumice. Neki su tako ipak, barem u obliku ovakvog narativa, na sreću ili nesreću svojih potomaka, ostavili svoj trag. I bez previše učena finala, može se zaključiti kako je svaki od „Izabranih“ prepun „bisera“ i različitih mudrosti, u kojem god smjeru, političkom ili životnom, bili okrenuti. Očito život zaista piše najbolje priče.

— **Marta Fiočić**, mag. hist./mag. ethnol. et anthrop.

Filip Škiljan, *Hrvatsko zagorje u Drugom svjetskom ratu 1941. – 1945. Opredjeljivanja, borbe, žrtve.*

Zagreb: Plejada, Muzeji Hrvatskog zagorja,
2012., 223 str.

Promatrajući naslov ovoga djela, može se javiti pomisao o sličnosti s tendencijom koja je postojala u historiografiji i publicistici socijalističke Jugoslavije, kada se težilo napraviti prikaz djelovanja Narodnooslobodilačkog pokreta na nekom širem ili užem području. Takvi su se naslovi sastojali od imena nekog teritorija te riječi revolucija ili narodnooslobodilačka borba (npr. Istra ili Međimurje u revoluciji). Razmišljajući na tome tragu o razvitku spomenutog

pokreta u Hrvatskome zagorju možemo zaključiti da nam s tog aspekta ovaj teritorij možda ne bi bio previše zanimljiv, kako u jugoslavenskom, tako i u hrvatskom okviru. Primjerice, nijedna od sedam neprijateljskih ofenziva, kako su se neslužbeno nazivale najveće operacije Sila Osovine i njihovih saveznika na tlu bivše Kraljevine Jugoslavije protiv NOP-a, nije se ni dijelom odigrala na ovome području. Nadalje, ustanak koji je izbio na području današnje Republike Hrvatske, a čije je pripadnike dobrim dijelom u svoje redove uspio uvrstiti NOP, predvođen Komunističkom partijom Jugoslavije i njezinim generalnim sekretarom Josipom Brozom Titom, nijedno od svoja tri izvorišta nije imao u Hrvatskome zagorju. U većim gradovima, posebice Zagrebu, različite diverzije i prepade na pripadnike novouspostavljene ustaške vlasti vršili su komunisti; u Hrvatskome Primorju, Gorskome kotaru i Dalmaciji, stanovnici (znatnim dijelom Hrvati) su se pobunili protiv talijanskog okupatora i njihove politike talijanizacije, a srpsko stanovništvo Korduna, Banije i Like bilo je revoltirano nizom pojedinačnih i masovnih ubojstava, raseljavanjem i protjerivanjem te odvođenjem u logore od strane ustaških vlasti. Dakle, u Zagorju nije bilo preduvjeta za razvitak nekog ustanka, budući da stanovništvo nije bilo direktno fizički ugroženo ili pak izvrgnuto denacionalizirajućoj politici, niti su postojale značajnije grupe komunista koje bi uspješno mogle širiti propagandu i povesti ustanak.

Nakon čitanja djela, autor u potpunosti uspijeva demantirati svakoga tko bi na ovaj način pokušao razmišljati. Doduše, opaska o nepostojanju većih borbi u Zagorju, u usporedbi s onima na drugim područjima Jugoslavije i Hrvatske i dalje stoji, no autor je uspio prikazati svu složenost i tragičnost situacije Drugoga svjetskog rata na ovome području. Manji sukobi, presječeni s nekoliko većih operacija, između ustaša, Nijemaca i partizana, između kojih stoji stanovništvo izvrgnuto pljački, maltretiranju, prisilnome novačenju, pojedinačnome i masovnome ubijanju s jedne i druge strane itekako zaslužuje pozornost povjesničara. Kazano je da preduvjeti za razvitak ustanka početkom rata nisu postojali, a Zagorje je bilo jedno od najmirnijih područja u NDH. No ovdje se NOP susreo s protivnikom koji je postajao sve prisutnijim kako se kraj rata približavao, a kojem je Zagorje bilo jedno od najjačih uporišta. Radi se o Hrvatskoj seljačkoj stranci. Odnos NOP-a i komunista prema njoj, te njezino raspadanje na desno krilo koje je prišlo ustašama, većinski centar koji je prema opredjeljenju predsjednika HSS-a Vladka Mačeka ostao pasivan čekajući kraj rata, te lijevog krila koje je postupno prilazilo partizanima, važna je tema hrvatske povijesti tog razdoblja, koju je autor uspješno i plastično približio na području Zagorja. Što se tiče eventualne sličnosti ovoga djela s mnogobrojnim radovima o „narodnooslobodilačkoj borbi“ i „revoluciji“ u stanovitim područjima,

o njima se govoriti ne može. Razni dirigitirano pisani tekstovi, često djela sudionika događaja o kojima se piše (jasno, onih s pobjedničke, partizanske strane), podvrgnuti kontroli i cenzuri jednopartijske države, u mnogim se aspektima ne mogu nositi s ovim skrupuloznim, ozbiljnim i poprilično sveobuhvatnim historiografskim radom. Naravno, ne mogu se svi tekstovi o ovoj temi iz razdoblja socijalističke Jugoslavije tako okarakterizirati, jer djela Bogdana Krizmana, Fikrete Jelić-Butić i Ivana Jelića o ovoj temi, svaka na svoj način, imaju itekakvu historiografsku vrijednost. Škiljanovo djelo nastalo je na dokumentima kako partizanske, tako i ustaške provenijencije, koji su uspoređivani s kasnijim radovima, sjećanjima sudionika, različitim iskazima itd. Posebnost ovoga rada jest u tome što je i sam autor intervjuirao pedeset jednu osobu, stanovnike Zagorja koji su živjeli u proučavanome razdoblju. Raznolikost izvora, njihova kritička obrada i komparacija osiguravaju tekstu najvišu moguću objektivnost i točnost. Autorova ozbiljnost vidi se i u tome što ne izvodi potpune zaključke ondje gdje ne može, odnosno gdje mu to izvori ne dopuštaju, a jasno naznačuje njegova osobna razmišljanja o nekom fenomenu, koja bi mogla biti rješenja nekog pitanja. Što se tiče metode oralne historije, koju je autor koristio, valja napomenuti da iskaze nije samo upotrijebio kao nadopunu ostalim izvorima nego je progovorio i o načinima na koje su kazivači govorili. Konkretnije, pripadnici poraženih, ustaških i domobranskih postrojbi, u puno su manjoj mjeri bili spremni govoriti za razliku od bivših partizana, koji su pak često i preuveličavali razmjere svojih pothvata. Isto tako, muškarci su radije pristajali na razgovore, ali su njihovi iskazi bili nepotpuniji, dok su žene bile mnogo otvorenije, jer su tada u minimalnoj ili gotovo nikakvoj mjeri bile uključene u politički život i razmišljanja o politici. Najkvalitetnija svjedočenja dali su ljudi koji su u vrijeme ovih zbivanja bili maloljetni, jer tada nisu imali razvijena politička stajališta, a često nisu ni shvaćali vojnopolitičku situaciju.

Sam rad započinje navođenjem osnovnih podataka o Hrvatskome zagorju, o socijalnoj i gospodarskoj situaciji tijekom 1930-ih godina, te o opredjeljivanju za političke stranke, a tu je, kako što je već rečeno, gotovo jednoglasnu potporu (otprilike preko 99%; za režimsku Jugoslavensku nacionalnu stranku i Jugoslavensku radikalnu zajednicu 1930-ih godina glasali su samo ponegdje državni službenici koji su na to bili prisiljeni ili oni koji su dovedeni iz nekih drugih područja) imala HSS. Pristaša komunističkog pokreta bilo je vrlo malo, a onog ustaškog još i manje. Zanimljivo je autorovo otkriće kako pri uspostavi Banovine Hrvatske, što je bila velika pobjeda HSS-a i ostvarenje njegovog najvećeg cilja, nije bilo nikakvih proslava i manifestacija u ovome, skoro u potpunosti hrvatskome i haesesovskome kraju. Nudi se nekoliko mogućih

objašnjenja, od dugog čekanja i zamora politikom, koja se i dalje često doživljavala kao „gospodski“ posao, kao i mišljenja da će seljake, sada kada je njihova stranka na vlasti, spomenuti ostaviti, koji će se ponašati manje-više kao i dosadašnja beogradska vlast. Ovakvim razmišljanjima, kojih ima o još nekoliko pitanja, autor je dao snažan osobni pečat ovome djelu.

Dio o nastanku Nezavisne Države Hrvatske započinje opisom doživljaja lokalnog stanovništva ulaska njemačkih jedinica u Zagorje, komentarima pojedinih ljudi o novouspostavljenoj državi, odlaskom na rad u Njemačku, izjavi Mačeka da se surađuje s novom vlasti te njegovim pasiviziranjem, kao i prilaženje pojedinih haesesovskih elemenata ustašama. Unatoč hrvatskoj većini na ovome području, postojale su manje grupe Srba (uglavnom novodoseljenih činovnika), Roma koji su i dalje uglavnom živjeli nomadskim načinom života, te stotinjak Židova, koji su uglavnom boravili u zagorskim gradićima. Svi oni došli su pod udar vlasti NDH. Zbog malobrojnosti Srba i Židova, autor je nastojao dokučiti što više pojedinačnih sudbina ljudi koji su stavljeni izvan zakona, pljačkani, zatvarani te ubijani, od kojih su se neki ipak uspjeli spasiti zahvaljujući osobnim vezama ili podmićivanju.

Nadalje, autor govori o prvim pokušajima otpora vlastima, koji se manifestirao u dijeljenju letaka i rezanju telefonskih kabela, zatim o uhićenjima zbog sumnje u komunističku djelatnost, novačenjima u ustaše i domobrane, što su zagorski seljaci nevoljko činili, pa je bilo mnogo slučajeva dezerterstva. Prve značajnije akcije izvršili su malobrojni komunisti i antifašisti u travnju 1942. godine (napad na oružničku postaju), no one su bile neuspješne, što je jako djelovalo na moral i odlazak nekih boraca iz partizana. U nadolazećim travanjskim danima, ustaše i Nijemci poduzeli su ofenzivne akcije protiv zagorskih partizana kojih je sveukupno bilo 147, uspjevši ih razbiti na manje grupe i oslabiti, nakon čega je partizanski pokret gotovo u potpunosti ugašen. Ljude se nije moglo uvjeriti da prebjegnu u partizane zbog ovog neuspjeha, ali i zbog velike opasnosti u kojima bi se našle njihove obitelji. Nepostojanje oslobođenog teritorija na tlu Zagorja onemogućavalo je ostvarivanje tih dvaju ciljeva. U prvoj polovici 1943. godine polako rastućem broju partizana sve veći neprijatelji postaju HSS-ovci, koji se počeli organizirati i tajno okupljati. Odbijaju ući kako u partizane, tako i u ustaše i domobrane, skrivajući se u šumi, podrumima i kućama, čekajući kraj rata.

U srpnju 1943. godine partizani su izveli uspješnu operaciju napada na kaznionicu u Lepoglavi, čiji su zatočenici dijelom bili zatvoreni po političkoj liniji. Iako su ustaše i Nijemci poduzeli protuofenzivu protiv Kalničkog odreda te slavonskih partizana koji su im u spomenutom napadu pomogli, broj partizana u Zagorju

sve više raste, a velik broj ih dezertira iz domobranstva. Učvrstivši svoje pozicije partizani se sve više osiljuju i ubijaju one koje su smatrali protivnicima. Bili su to ljudi koji su u većoj ili manjoj mjeri pristajali uz NDH, no bilo je i onih kojima je jedini grijeh bio to što nisu podupirali partizane. Sve većim priljevom boraca u partizanskim redovima su se našli različiti neodgovorni pojedinci, koji su se odavali piću, krali iz blagajni Kotarskog ili Okružnog narodnooslobodilačkog komiteta, stupali u ljubavne veze sa suborkinjama, a dezerterstvo i nedostatak discipline bile su stare boljke. S tim nedostacima zapovjednici su se često s neuspjehom nosili. U rujnu 1943. godine zbog jačanja partizana raste broj njemačkih vojnika u Zagorju, koji se sve češće samovoljno ponašaju, te maltretiraju i pljačkaju civilno stanovništvo, nerijetko pod izlikom da pomažu partizanima. Početkom idućeg mjeseca formiran je Zagorski Narodnooslobodilački odred koji je imao ukupno 205 boraca raspoređenih u dva bataljuna. Odred je, uz neke neuspjehe i teške žrtve, postizao i pobjede. Kruna tih operacija bilo je osvajanje Zlatara koji su uspjeli držati kraće vrijeme tijekom prosinca, sve do dolaska jačih ustaških i njemačkih snaga. Autor se dotaknuo i poprilično neuspješnog upada zagorskih partizana preko rijeke Sutle, na područje Trećeg Reicha, početkom prosinca 1943. godine, kao i održavanja partizanskih narodnih mitinga pomoću kojih su se nastojale njihove ideje plasirati među ljude, a u čemu je bilo i elemenata prisile u sudjelovanju civilnog stanovništva na tim manifestacijama. Posebno poglavlje posvećeno je najtežim slučajevima odmazdi ustaša i Nijemaca zbog partizanskih napada.

Kao što je rečeno, u drugoj polovici, a posebno prema kraju 1943. godine, partizanski je pokret u Zagorju ojačao, što je potaknulo ustaše i Nijemce da u veljači iduće godine poduzmu ofenzivu protiv njih. Cilj im je bio da osiguraju najvažnije komunikacijske linije, ali i da napadnu 14. slovensku diviziju koja je prolazila prema Štajerskoj. Slovenci su se uspjeli provući, dok je Zagorski odred uspio izbjeći opkoljenje uz teške gubitke. Dapače, njegova dva bataljuna bila su prisiljena napustiti svoje matično područje. No partizani su se u vrlo kratkom roku oporavili te su određeno vrijeme držali Krapinu pod opsadom. Postalo je jasno da će ustaše uz njemačku potporu moći držati samo veća mjesta i vršiti ofenzivne akcije samo uz pomoć iz Zagreba, dok su se partizani mogli manje-više nesmetano kretati ostatkom teritorija Hrvatskog zagorja. Tako je početkom svibnja 1944. godine formirana Prva zagorska brigada koja se sastojala od tri bataljuna i brojila 486 boraca. Ipak, stanje nije bilo tako jednostavno i naoko iznimno povoljno za partizane. Kako su domobrani, ali i poneki ustaše bježali na suprotnu stranu, bilo je i onih koji su na Pavelićev poziv na amnestiju prešli iz partizana u redove njihovih neprijatelja. Isto tako, s poboljšanjem položaja

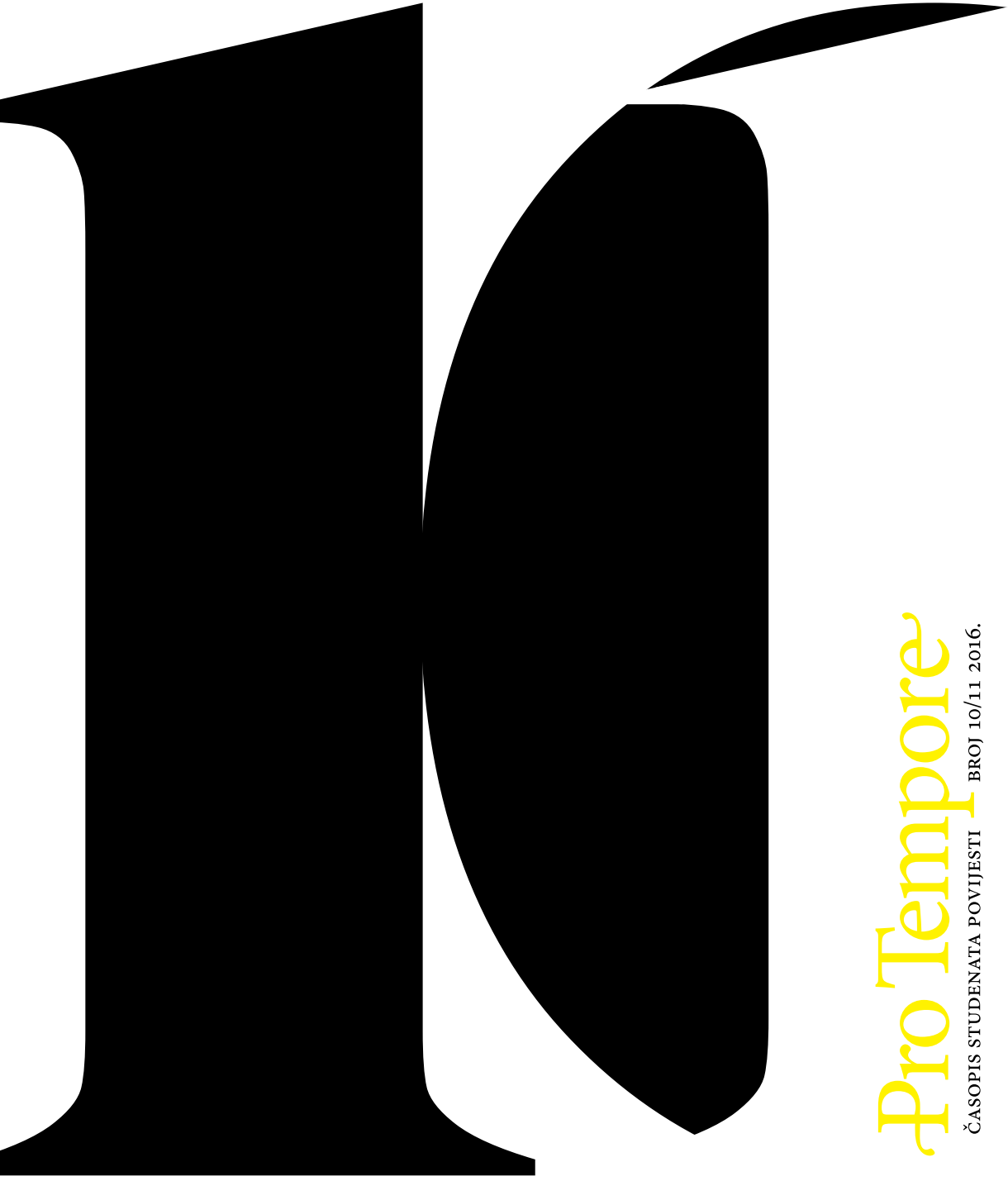
partizanima su se ponovno počeli događati propusti u postupcima prema stanovništvu, što je rezultiralo razvijanjem odbojnosti prema njima. Kako se približavao kraj rata, partizani sve više pribjegavaju prisilnoj mobilizaciji sigurni u svoju konačnu pobjedu, dok ustaše objavljuju da će se boriti do zadnje kapi krvi, što je odavalo njihov očajnički položaj koji očito neki nisu bili spremni napustiti prelaskom u neprijateljske redove. Od kraja 1944. i u prvim mjesecima iduće, partizansko djelovanje na području Zagorja postaje gotovo nemoguće zbog silne koncentracije osovinskih jedinica koje su se povlačile s krajnjeg europskog jugoistoka prema Njemačkoj, pa se i Prva zagorska brigada morala povući s tog terena.

U Hrvatskome zagorju propast NDH gotovo da se i nije mogla predosjetiti sve do njezinih posljednjih dana. Vojnike, ali i mnoge civile uvjeravalo se da će poći ususret Amerikancima i Englezima, te da će zajedno s novim saveznicima nastaviti rat protiv komunisti. Mnogi od njih, a posebno vojnici, bili su uvjereni u istinitost takvih predviđanja i poslušno su se počeli povlačiti prema Sloveniji i Austriji. No to je povlačenje bilo iznimno loše organizirano; kolona je sve više rasla, a kretanje su otežavale i njemačke jedinice koje su se povlačile iz Grčke i Albanije, preko Bosne prema Njemačkoj. Nikakve pripreme za ovaj iznimno velik i težak poduhvat nisu bile izvršene, dok je Poglavnik ostavio postrojbe pobjegavši u pratnji nekolicine povjerljivih suradnika. Jasno, bilo je i onih koji se nisu odlučili na povlačenje, a sumnjali su da bi ih partizani mogli ubiti ili zatvoriti, najčešće zbog služenja u ustašama ili domobranima. To se mnogima od njih i dogodilo. Nakon što su britanske trupe zaustavile glavninu vojske NDH i civile, a tri su ih jugoslavenske armije opkolile, uslijedio je njihov povratak u Jugoslaviju. Autor se potrudio izraditi geografsku kartu Zagorja na kojoj je detaljno označio mjesta gdje su partizanske jedinice pojedinačno i masovno ubijale (za koja se zna), te gdje su se nalazili logori i zatvori.

Iako je kronološki došao do kraja Drugog svjetskog rata, pa obradivši i stradanja zarobljenih ustaša, domobrana, svećenika te običnih civila krivnjom partizana po završetku rata, autor tu nije stao. Dotaknuo se i pitanja poslijeratnog otpora novoj komunističkoj vlasti od ostataka razbijenih postrojba NDH koji su se nazivali križarima i vodili gerilski rat. Valja kazati da se samo mali broj zanosio mišlju o obnovi NDH, dok je osnovni motiv bijega bio strah od represije komunističke vlasti, zbog stvarnih ili izmišljenih razloga. Grupe su u Zagorju bile malene, slabo povezane i nisu uspjele privući veći broj ljudi u svoje redove, prvenstveno zbog žestokog terora vlasti u kojem su stradavale i nevine osobe, optužene za pomaganje križarima. Križarske su grupe s ovoga područja iščeznule 1948., dok većih grupa nije bilo još od početka prethodne godine. Autor je ovome pridodao i nekoliko primjera

progona onih koji su bili optuženi za ratne zločine i suradnju s okupatorom u tome kraju, dok je prije zaključka pokušao utvrditi obujam stradanja koje je bilo prouzrokovano ratom, ali i ustvrditi kako se mijenjala podrška zaraćenim stranama. Valja istaknuti da je u partizanskim jedinicama komunista bilo iznimno malo, samo oko 10%, što pokazuje izniman utjecaj HSS-a na ovo stanovništvo, koji se vidi i u tome da se ono u partizane počelo uključivati u većim razmjerima tek prema kraju 1943. godine kada se mogao nazrijeti kraj osovinskih sila i NDH te kada se Mačekova politika čekanja počela doživljavati kao promašaj. I sam HSS, odnosno njegov dio koji je ostao uz Mačeka, nakon prekretnice u ratu, otprilike od kapitulacije Italije, počeo je gledati NOP kao strašnijeg i opasnijeg neprijatelja od ustaša, usmjerivši svoju propagandnu uglavnom protiv partizana. Zbog metode, pristupa te iznimne tematske širine, ovo djelo nezaobilazan je prilog u proučavanju razdoblja Drugog svjetskog rata na ovim prostorima.

— **Wolffy Krašić**, mag. hist.

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI – BROJ 10/11 2016.

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 10/11 2016.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti
Godina VIII, broj 10-11, 2016.

Glavni i odgovorni urednik

Tomislav Brandolica

Zamjenik glavnog urednika

Filip Šimetin Šegvić

Uredništvo

Tomislav Brandolica, Marta
Fiolić, Kristina Frančina, Marko
Lovrić, Valentina Nedeljko, Nikola
Seiwerth, Filip Šimetin Šegvić

Urednici pripravnici

Zvonimir Plavec, Vjenceslav
Rupčić, Porin Šćukanec Reznicek

Redakcija

Tomislav Brandolica, Marta Fiolić,
Kristina Frančina, Marko Lovrić,
Valentina Nedeljko, Zvonimir
Plavec, Vjenceslav Rupčić, Nikola
Seiwerth, Porin Šćukanec Reznicek,
Filip Šimetin Šegvić

Recenzenti

dr. sc. Damir Agičić
dr. sc. Ivo Banac
dr. sc. Tomislav Galović
dr. sc. Ivo Goldstein
dr. sc. Iskra Iveljić
dr. sc. Tvrtko Jakovina
dr. sc. Hrvoje Klasić
dr. sc. Bruna Kuntić-Makvić
dr. sc. Jelena Marohnić
dr. sc. Mirjana Matijević Sokol
dr. sc. Hrvoje Petrić
dr. sc. Drago Roksandić
Marie Scatena, MA
akademik Arnold Suppan
Marina Šegvić, prof.
dr. sc. Božena Vranješ Šoljan

Lektura i korektura

Gabrijela Detelj
Marta Fiolić
Ana Jelić
Nikolina Kos
Marko Pojatina
Tihomir Varjačić

Dizajn i priprema za tisak

DZN studio

Prijevodi s engleskog jezika

Tomislav Brandolica
Tina Miholjančan, prof.
Marija Marčetić
Ivan Markota
Krešimir Matešić
Judita Mustapić
Kristina Videković

Prijevodi s njemačkog jezika

Mirela Landsman Vinković
Filip Šimetin Šegvić
Azra Plićanić Mesić

Prijevodi s francuskog jezika

Jasna Čirić, prof.
Marta Fiolić
Marija Galić
Tea Šimičić

Prijevodi s talijanskog jezika

Tihana Filipčić
Loretta Lanča

Izdavač

Klub studenata povijesti – ISHA
Zagreb

Tisak

Mediaprint – Tiskara Hrastić

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim
radovima izražavaju isključivo
stavove autora i ne predstavljaju
nužno stavove i mišljenja
uredništva i izdavača

Izdavanje ovog časopisa financijski su omogućili:

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest
Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu,
Studentski zbor
Sveučilišta u Zagrebu

Privatne donacije:

Vesna Miović, I. P., M. Č.

Redakcija časopisa Pro tempore
svim se donatorima iskreno
zahvaljuje na financijskoj podršci!

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva:

Klub studenata povijesti – ISHA
Zagreb
(za: Redakcija Pro tempore),
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3,
10000 Zagreb

E-mail:

pt.redakcija@gmail.com
tomislav.brandolica@gmail.com